

ANDERS AHLBÄCK

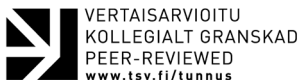
Det användbara minnet

av Lotta Svärd

*Historiebruk i 1980- och 1990-talens debatt
om kvinnor och försvar*

I början av 1990-talet började man i Finland plötsligt tala på ett nytt sätt om kvinnor och försvar. Våren 1990 uttalade sig både den avgående kommandören för Försvarsmakten Jaakko Valtonen och hans efterträdare Jan Klenberg positivt om att öppna upp officersutbildningen och icke-stridande militära anställningar för kvinnor.¹ I juni 1990 fick landet med Elisabeth Rehn sin första kvinnliga försvarsminister. En debatt startade om att öppna militärutbildningen och de militära tjänsterna för kvinnor – tjugo år efter att motsvarande diskussioner förts i de skandinaviska länderna.² Hösten 1991 initierade Rehn en politisk reformprocess som raskt ledde fram till att finländska kvinnor fick rätt att söka sig till alla militära utbildningar och befattningar. Även om lagen om frivillig militärtjänstgöring för kvinnor år 1995 konkret bara berörde en liten grupp, var dess symboliska och könspolitiska betydelse enorm. Nu bröts slutligen även i Finland vad Fia Sundevall kallat ”det sista manliga yrkesmonopolet”.³

-
1. 'Kenraali Valtonen antaisi naisille upseerikoulutusta', *Helsingin Sanomat* 5.2.1990; 'Valtaselle ruusuja upseerilasunnosta', *Etelä-Suomen Sanomat* 9.2.1990; 'Realisti viran puolesta', *Suomen Kuvalehti* 9.3.1990.
 2. Anders Ahlbäck, Fia Sundevall & Johanna Hjertquist, 'A Nordic model of gender and military work? Labour demand, gender equality and women's integration in the armed forces of Denmark, Finland, Norway and Sweden', *Scandinavian Economic History Review* 71 (2024:1), s. 49–66.
 3. Fia Sundevall, *Det sista manliga yrkesmonopolet. Genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989* (Stockholm 2011).

Kring samma tid pågick också en anmärkningsvärd offentlig omvärdering av det frivilliga försvarsarbete som finländska kvinnor under andra världskriget utfört inom försvarsorganisationen Lotta Svärd. Enligt villkoren i vapenstillståndsavtalet mellan Finland och Sovjetunionen 1944 hade organisationen blivit nedlagd och förbjuden som en del av skyddskårsrörelsen. Minnet av Lotta Svärd hade under efterkrigstiden varit kontroversiellt eftersom yttervännstern stämplat organisationen som fascistisk och antisovjetisk. Men i början av 1990-talet hyllades åter kvinnors insatser inom det krigstida försvaret på ett sätt som inte tidigare skådats i den nationella offentligheten. Av stort symbolvärde blev den jubileumsfest till 70-årsminnet av Lotta Svärds grundande som ordnades i Finlandiahuset den 13 september 1991 i närvaro av republikens president Mauno Koivisto, statsminister Esko Aho och försvarsminister Elisabeth Rehn. Lottornas krigstida arbete fick här officiellt erkännande från finska staten för första gången sedan president Gustaf Mannerheim den 31 december 1944 tackat dem för deras insatser.⁴

Det förefaller uppenbart att det i det tidiga 1990-talets Finland fanns en koppling mellan den offentliga uppvärderingen av kvinnors försvarsarbete under andra världskriget och den samhällseliga attitydförändringen i fråga om kvinnors militära arbete i samtiden. Detta väcker frågor om hur och i vilken mån hänvisningar till det förflutna och påståenden om historisk utveckling användes i debatten om kvinnors militära tjänstgöring. Blev minnet av Lotta Svärd ett argument för att öppna de militära yrkena för kvinnor? Vilka olika åsikter fanns om detta minnes innebörd för den samtida försvars- och jämställdhetspolitiken?

I den här uppsatsen undersöks historiebruket i den politiska reformprocess som startade våren 1990 och utmynnade i lagen om kvinnors frivilliga militärtjänstgöring 1995. För att kunna bedöma och utvärdera i vilken mån början av 1990-talet verkligen utgjorde en minnespolitisk brytpunkt, görs också jämförande nedslag i motsvarande diskussioner om kvinnor och försvar under 1960–1980-talen. Undersökningens frågeställningar gäller hur historiebruket utvecklades över tid, hur det

4. Tiina Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen* (Helsinki 2006), s. 231–234; Olli Kleemola, 'Suojeluskuntaperinnetyön organisaatiot ja ulottuvuudet 1944–2021', *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 21:4 (2021), s. 56–103, <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.109529>, s. 74–75.

skilde sig åt mellan olika grupper som deltog i debatten samt vad det syftade till i olika sammanhang. Hur kan detta historiebruk problematiseras och förklaras ur en genushistorisk synvinkel? Varför och hur blev det förflutna viktigt när jämställdhets- och försvarspolitikens korsade varandra?

Minnespolitiken kring kvinnors försvarsarbete har tidigare undersökts av Tiina Kinnunen, som i en brett upplagd studie publicerad 2006 utforskade både den offentliga och privata minneskulturen kring Lotta Svärd under hela efterkrigstiden. Kinnunen använde ett brett material och ägnade uppmärksamhet åt minnet av lottorna i skönlitteratur och film, traditionsföreningar, minneshögtider och monument. Debatten om kvinnors militära tjänstgöring på 1990-talet föll utanför temat för Kinnunens forskning, men hennes analys av den bredare händelseutvecklingen kring minnet av Lotta Svärd utgör en viktig bakgrund och kontext för den här undersökningen.⁵ Olli Kleemola har publicerat artiklar om veteranorganisationer och traditionsföreningar som bevarade minnet av dels skyddskårerna, dels de manliga krigsveteranerna från kriget 1939–1945.⁶ Det finns också flera historiker över de organisationer som i en eller annan form tog över arvet efter lottorna.⁷ Den nya finländska minneskulturen kring andra världskriget sedan 1990-talet har analyserats i studier av bland andra Tiina Kinnunen, Markku Jokisipilä och Jussi Jalonen.⁸

Den internationella forskningen om minnespolitik och historiebruk kring kvinnors försvarsarbete har fokuserat på kvinnors egna erfarenheter och minnen av krig, särskilt av andra världskriget. Deras sexuella

5. Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut*.

6. Olli Kleemola, 'Suojeluskuntaperinnyön organisaatiot ja ulottuvuudet', s. 56–103; Olli Kleemola, '”Siksi kysyvät lapsemme: Miksi te menitte sinne.” Veteraanipolven asema suomalaisessa 1960– ja 1970-lukujen yhteiskunnassa', Marko Tikka (toim.), *Sinivalkoisia sotureita. Suomalaismiehet asevelvollisina, sotilaina ja veteraaneina* (Tampere 2025), s. 193–213.

7. Se bl.a. Irja Kleemola, *Suomen naisten huoltosäätiö 1944–1994* (Helsinki 1994); Aura Korppi-Tommola, *Lottaperinne elää. Suomen Lottaperinmeliitto 1992–2017* (Helsinki 2017); Chr. Oesch & Katri Oesch, *Rintamanaisten Liitto 1980–1990* (Helsinki 1990).

8. Tiina Kinnunen & Markku Jokisipilä, 'Shifting images of "our wars": Finnish memory culture of World War II', Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (eds.), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations* (Leiden & Boston 2011), s. 435–482; Jussi Jalonen, 'Uuspatriotismen riemuvoimet. Suomalaisen uusisänmaallisuuden läpimurto ja hegemonia 1990–2017', Marko Tikka (toim.), *Sinivalkoisia sotureita. Suomalaismiehet asevelvollisina, sotilaina ja veteraaneina* (Tampere 2025), s. 215–249.

utsatthet och sociala underordning i krigets och militärens maskulina värld har varit genomgående teman i forskningen; liksom också hur kvinnors erfarenheter och minnen av sexualiserad våldsutövning under krigstid tystats ner och utelämnats ur det historiska narrativet. Vad gäller kvinnors aktiva insatser för att bidra till och delta i krigföringen har minneskulturen enligt forskningen vanligen präglats av ett slags genusblindhet. De ofta heroiserande nationella minnesnarrativen har fokuserat på de manliga soldaterna, fältherrarna och politikerna medan kvinnornas aktörskap glömts bort, ringaktats eller förbisetts.⁹ Större historievetenskapliga studier med fokus på minnespolitiken och historiebruket kring kvinnors aktiva deltagande vid eller nära fronten är också därför sällsynta.¹⁰

Processen som i Finland ledde till lagen om frivillig militärtjänstgöring för kvinnor 1995 har tidigare varit föremål för tre mindre studier. Anne Holli publicerade redan 1999 en artikel där hon analyserade de ideologiska ramverken för föreställningarna om jämställdhet som förekom i debatten.¹¹ Teemu Tallberg och Linda Hart studerade i en artikel 2020 synen på försvarets genusarbetsdelning i alla statliga kommittébetänkanden om kvinnor och försvar mellan 1948 och 1993.¹² Jag har själv i en studie publicerad 2022 undersökt hur och varför ett historiskt skifte i föreställningarna om genus och försvar kom till uttryck i diskurser om kvinnors tillträde till militär tjänstgöring från 1970-talet till 1990-talet.¹³ Ingen av dessa tre studier har emellertid fokuserat på historiebruket i debatten.

-
9. Se till exempel flera av bidragen i Ayşe Gül Altınay & Andrea Petó (eds.), *Gendered Wars, Gendered Memories. Feminist Conversations on War, Genocide and Political Violence* (London 2016); Nancy M. Wingfield & Maria Bucur (eds.), *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe* (Bloomington 2006).
 10. En studie med intressanta paralleller till de finska lottornas öde är Jelena Batinić, *Women and Yugoslav partisans. A History of World War II Resistance* (New York 2015).
 11. Anne Maria Holli, 'The debate on gender equality within the armed forces. A case study of Finland', Christina Bergqvist, ed., *Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries*, (Oslo 1999), s. 233–249.
 12. Linda Hart & Teemu Tallberg, 'Naiset ja maanpuolustus komiteamietinnöissä 1948–1993. Toisen maailmansodan perinnöstä naisten vapaaehtoiseen asepalvelukseen', Teemu Häkkinen, Miina Kaarkoski & Jouni Tilli (toim.), *Maanpuolustustahto Suomessa* (Helsinki 2020), s. 128–147.
 13. Anders Ahlbäck, 'Changing views on gender and security. Finland's belated opening of military service to women in the 1990s', *Scandinavian Journal of History* 47 (2022:2), s. 248–269.

Denna uppsats fokuserar på de statliga och politiska processer där frågor om kvinnor och försvar diskuterades. Det centrala källmaterialet består av fem statliga kommittébetänkanden rörande kvinnor och försvar från åren 1966–1993 samt material från två riksdagsdebatter om kvinnor i fredsbevarande uppdrag 1984 respektive kvinnors frivilliga militärtjänstgöring 1994–1995. På grund av försvarsminister Elisabeth Rehns centrala roll i reformprocessen har hennes offentliga tal 1990–1994 i statsrådets arkiv tagits med i undersökningen, liksom arbetsmaterial från kommittén ”Kvinnorna och det militära försvaret” (1992–1993) som arkiverats på Försvarsministeriet. Sökningar i digitaliserat tidningsmaterial har i viss mån använts för kontextualiseringen, särskilt från tiden före den politiska reformprocessen startade år 1992. Att systematiskt studera det bredare historiebruket kring temat i massmedierna vore emellertid ett större projekt. Det är dock motiverat att här främst studera den ”officiella”, statliga diskursen, så som den kom till uttryck i utredningar och riksdagsdebatter, eftersom just där finns slående och betydelsefulla kontraster mellan glömska och minne, mellan icke-bruk och historiebruk.

Historiebruk och minnespolitik

Förutom begreppet historiebruk används även termerna minne, minneskultur och minnespolitik i den här undersökningen. Historiebruk och minnespolitik hör delvis hemma i olika teoretiska traditioner. De förs samman här för att bättre fånga upp två närbesläktade men ändå olika aspekter av vilken roll det förflutna spelar i nuet: berättelser om det förflutna som redskap i aktiv politisk handling, och minnet av det förgångna som en identitetsskapande faktor.

Begreppen minne och minnespolitik anknuter till ett brett internationellt forskningsläge kring minne som ett socialt och kulturellt fenomen.¹⁴ En vanlig utgångspunkt är sociologen Maurice Halbwachs teorier om kollektivt minne, det vill säga om hur individers och grupperns minnen formas, bevaras och förändras genom social interaktion med andra människor och med kulturen runt omkring. Jan och Aleida Assmann, som vidareutvecklat Halbwachs grundläggande insikter om

14. För en svenskspråkig översikt av fältet, se Magnus Bergman, *Att höra det förflutna till. Adlig minneskultur och kollektiv identitet efter ståndssamhällets upplösning, 1869–1976* (Malmö 2021), s. 48–62.

minnets sociala ramar, talar även om kulturellt minne. De avser då det kulturella vetande om det förflutna som förmedlas genom texter, bilder, ritualer, monument och byggnader samt genom institutioner såsom bibliotek, museer och utbildningsväsendet.¹⁵ De individuella och sociala minnen som förmedlas genom vardaglig interaktion är oftast fragmenterade och kortlivade, konstaterar Aleida Assmann. Det kulturella minnet sträcker sig däremot över långa tidsrymder och tendererar mot homogenitet. Särskilt den del av det kulturella minnet som Assmann kallar det politiska minnet eftersträvar enhetliga, normativa narrativ som förenklar det förflutnas komplexitet och förmedlar entydiga, emotionellt laddade och värderande budskap. Till skillnad från det sociala minnet fungerar det kulturella och politiska minnet uppifrån och ned, och utgår från eliter och institutioner.¹⁶

Minnespolitik handlar om hur det kollektiva minnet organiseras genom politiska processer. Som analytiskt begrepp aktualiserar det bland annat hur olika konstruktioner av det förflutna tjänar till att skapa inre samhörighet och yttre gränsdragningar kring sociala grupper, definierade till exempel genom nationalitet eller kön. Teoribildningen kring kollektivt och kulturellt minne framhäver hur minnet är relaterat till social identitet: det kollektiva minnet bevarar det vetande ur vilket gruppen härleder medvetandet om sin enhet och egenart.¹⁷ Minnespolitik och minneskultur blir i den här studien därför användbara termer för att analysera de bredare kulturella ramar som omgav mer specifika former av historiebruk: de förhärskande föreställningar och breda samhällsströmningar som avgränsade hur man kunde tala om och fick minnas eller inte minnas kvinnors försvarsarbete i det förflutna.

Begreppet historiebruk har utvecklats inom en mer begränsad, främst svenskspråkig tradition av historiedidaktiska och historievetenskapliga

-
15. Jan Assmann, 'Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität', Jan Assmann & Tonio Hölscher (Hrsg.), *Kultur und Gedächtnis* (Frankfurt 1988), s. 9–19; Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik* (München 2006), s. 21–31.
 16. Aleida Assmann, 'Re-Framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past', Karin Tilmans, Frank van Vree & Jay Winters (eds.), *Performing the Past. Memory, History, and Identity in Modern Europe* (Amsterdam 2010), s. 35–50.
 17. Assmann, 'Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität'; Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, s. 21–31.

studier. Det har kommit i användning även på finska (*historian käyttö*)¹⁸ men saknar en fullt gångbar motsvarighet i till exempel engelsk- och tyskspråkig historievetenskap. På svenska menar jag att begreppet ger ett analytiskt mervärde. Det tydliggör hur kunskap om det förflutna aktivt används och formas för att underbygga och legitimera så väl politiska som moraliska ståndpunkter. Det belyser också hur bilder av historien skapas för att svara mot olika existentiella behov, vilka kan handla om mycket annat än kollektiva identiteter. Peter Aronssons kända definition beskriver historiebruk som de processer där föremål, ritualer och påståenden som hänvisar till det förflutna används för att forma ”bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter” i nuet.¹⁹ Klas-Göran Karlsson har bidragit med en kategorisering av olika slags historiebruk. Relevanta kategorier i den här undersökningen är *moraliskt historiebruk*, som syftar till att återupptäcka och rehabilitera sådant som tidigare historiebruk glömt, förtigit eller förtalat eller till att försona gångna oförrätter; *politiskt historiebruk*, som framställer historien som relevant för politiska beslut i samtiden; samt *ideologiskt historiebruk*, som relaterar historiebruket till större idésystem så som liberalism eller feminism.²⁰

Termen historiebruk riktar, menar jag, tydligare än termen minnespolitik fokus mot konkret handling och specifika individer eller grupper som minnets aktörer. Inom det kollektiva minnets begreppsliga tradition tenderar aktörskapet att bli diffust eller tillskrivas stora kollektiva och sociala krafter. Historiebruk kan vara till hjälp för att ställa fokus på agens och aktörer, bland annat för genusanalyser som söker efter könade maktmekanismer i hur det förflutna används i samtiden. Så har till exempel Charlotte Tornbjör med hjälp av Karlssons kategorisering av historiebruk visat hur resandet av en staty till minnet av Kristina Gyllenstierna (som ledde Stockholms försvar mot Kristian II år 1520) på borggården till Stockholms slott år 1912 fyllde politiska och ideologiska funktioner för de högersinnade kvinnor som drev projektet. Minnet av Gyllenstierna användes till att legitimera en försvarsvänlig

18. Se t.ex. Pertti Grönholm & Heino Nyssönen, 'Historian käyttö ennen ja nyt: faktana ja fiktiona', *Kosmopolis* 49 (2019:3), s. 7–27.

19. Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna* (Lund 2004), s. 17–18.

20. Klas-Göran Karlsson, 'Historiedidaktik. Begrepp, teori och analys', Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, 2:a uppl. (Lund 2009), s. 56–69.

hållning, men var också ett sätt att synliggöra kvinnors historiska insats och därigenom legitimera krav på politiska rättigheter för kvinnor i samtiden.²¹

Att historiebruk ställer aktiv handling i fokus har av vissa forskare uppfattats som att termen implicerar en medveten manipulation och förvrängning av kunskapen om det förflutna. Tuomas Tepora och Ville Kivimäki finner termen historiebruk otillfredsställande eftersom den enligt dem syftar till ”ett väl överlagt, instrumentellt och politiskt motiverat utnyttjande av historien” där budskapet är enkelt, utan motstridigheter och handlar om ren politisk maktutövning.²² De framför kritiken inom ramen för en diskussion om hur historiker bäst kan begreppsliggöra kulturella trauman, alltså kollektiva minnen av stora olyckor eller oförrätter som drabbat en grupp. För det ändamålet vänder de sig hellre till teoribildningen om kulturellt minne, som de menar att erbjuder bättre verktyg att tackla ambivalens och minnen som samhället har svårt att hantera.

Kivimäki och Tepora gör viktiga observationer i den specifika kontexten av forskning om nationella trauman. Jag håller ändå inte med om att medveten och instrumentell manipulation vore en representativ beskrivning av historiebruk som ett bredare samhällsligt och politiskt fenomen. Sådan manipulation förekommer, till exempel i totalitära stater eller inom populistiska politiska rörelser. Men mer allmänt är det vilseledande att förstå historiebrukets utövare som aktörer vilka utifrån eller ovanifrån manipulerar den historiesyn och den ideologi som historiebruket förmedlar. Mer rättvisande för att förstå minneskultur i 1900-talets nordiska demokratier är att förstå historiebrukets utövare som aktörer vilka befinner sig ”inuti” de ideologier och uppfattningar om det förflutna som de själva både förmedlar och förändrar. De är samtidigt objekt formade av historiebruket och subjekt som bidrar till att återskapa och forma det. De politiker och tjänstemän som analyseras i den här studien var rimligtvis inte ute efter att medvetet manipulera bilden av det förflutna. De talade av övertygelse – samtidigt som de

21. Charlotte Tornbjer, 'Kristina och kanonen. Ett genusperspektiv på några historiedidaktiska frågor', Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, 2:a uppl. (Lund 2009), s. 235–254.

22. Ville Kivimäki & Tuomas Tepora, 'Kansakunnan haavat. Kulttuurinen trauma kollektiivisen muistin ilmentymänä', *Lähihistoria* 3 (2024:1), s. 141–158. .

brukade minnet av det förflutna, utifrån olika politiska ideologier och olika uppfattningar om kvinnlighet och könsskillnader.

Efterkrigstidens minnespolitik och icke-bruk

Årtiondena efter andra världskriget blev det offentliga minnet av kvinnors försvarsarbete ifrågasatt och nedsvärtat i Finland. Den politiska yttervänsstern gjorde lottorna till måltavla för en kritik som enligt Tiina Kinnunens tolkning egentligen var riktad mot hela den borgerliga hegemoni som är känd under beteckningen ”det vita Finland”. Yttervänsstern utvecklade en hätsk retorik mot både skyddskårens och Lotta Svärd, vilka stämplades som fascistiska och antisovjetiska på grund av sina rötter i den vita mobiliseringen under inbördeskriget år 1918 och sin förmenta krigshets mot Sovjetunionen. I uppmärksammade krigsskildringar av vänsterintellektuella författare, främst Väinö Linnas *Tuntematon sotilas* 1954 (Okänd soldat, 1955) och Paavo Rintalas *Sissiluutnantti* (Fjärrpatrullen, 1964), sexualiserades lottorna med fiktionens medel och framställdes som lättfotade äventyrerskor. Denna stigmatiserande politisering och sexualisering av lottorna fördes i viss mån vidare av 1960- och 1970-talens vänsterradikala våg. Genom att ifrågasätta och vanhedra just lottornas kvinnlighet och sexualmoral kunde kritikerna enligt Kinnunens analys effektivt diskreditera det vita Finlands moraliska och politiska legitimitet.²³

Minnet av Lotta Svärd blev under ”bokkrigen” om Linnas och Rintalas verk föremål för tidningsdebatter med ideologiska och partipolitiska förtecken. Lottorna försvarade sig aktivt och presenterade sin egen tolkning av krigsåren. De fick stöd i debatten från högerhåll. De negativa tolkningarna av lottorna omfattades av allt att döma inte heller av folkets breda lager, där en positiv uppfattning om lottorna levde vidare i det sociala och kollektiva minnet. Det utgavs populärhistoriska verk under 1960- och 1970-talen som framställde lottornas historia i ett positivt ljus och ur deras eget perspektiv. Tillräckligt inflytelserika representationer som effektivt skulle ha motverkat attackerna från vänsterhåll saknades ändå. Från statens sida uppmärksammades minnet av Lotta Svärd inte alls, av hänsyn till Sovjetunionens negativa hållning till hela skyddskårsrörelsen. Många forna lottor upplevde

23. Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut*, s. 62–84, 104–135, 147–154. Se även Kleemola, ’Suojeluskuntaperinneyön organisaatio’, s. 62–63.

enligt Kinnunen en maktlöshet inför de minnespolitiska striderna i offentligheten, eftersom de inte längre hade en organisation som kunde stöda dem och föra deras talan.²⁴

En enkätundersökning som Kinnunen utförde år 2000 visar att lottorna under årtiondena efter kriget främst bevarade och delade sina minnen i den privata sfärens nätverk av familj, vänner och kamrater från lottatiden. En del av dem kände sig tvungna att tåga om bakgrunden som lotta på arbetsplatsen i fruktan för stigmatisering. Också inom rikspolitiken var det enligt Kinnunen ända till 1980-talet politiskt omöjligt för en kvinnlig politiker att skylta med att hon varit medlem i lottarörelsen. År 1980 fick riksdagsledamoten Lea Sutinen höra av riksdagens vice talman Johannes Virolainen att initiativet till riksförbundet för kvinnor som arbetat vid fronten (*Rintamanaisten liitto*, ung. Förbundet för frontkvinnor) väckt irritation i Moskva och nervositet bland finländska politiker. Ännu i mitten av 1980-talet framkallade planer på ett nationellt skyddskårsmonument i Helsingfors diplomatiska protester från Sovjetunionen och ett statyprojekt till lottornas minne i Villmanstrand kritiserades av yttervännstern för att riskera Finlands goda östrelationer.²⁵

De historiebrev som skapade och upprätthöll dessa kontroverser kring minnet av Lotta Svärd var mångahanda och komplexa. Historikern Jussi Jalonen menar att senare påståenden om att krigsgenerationens erfarenheter blev nedtystade i det efterkrigstida samhället blåsts upp för att fungera som ett retoriskt element i den så kallade nypatriotiska nationalistiska diskursen på 1990-talet.²⁶ Också Olli Kleemola som forskat kring de manliga frontveteranernas organisationer menar att bilden av ett utbrett samhälleligt förakt mot krigsveteranerna och ett förtigande av deras erfarenheter under 1960- och 1970-talen delvis är en efterhandskonstruktion. Det fanns en skarp kritik från unga radikaler mot arvet från 1918 och krigspolitiken 1941–1944, men den riktades sällan mot krigsveteranerna. Till skillnad från lottorna fick emellertid de manliga veteranerna även statligt erkännande också under 1960- och 1970-talen.²⁷ Många forna lottor upplevde på 1990-talet att de

24. Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut*, s. 104–105, 178–180; 200–218.

25. *Ibid.*, s. 162–166, 180–187; Kleemola, 'Suojeluskuntaperinnyön organisaatio', s. 67–68.

26. Jalonen, 'Uuspatriotismin riemuvoudet', s. 217.

27. Kleemola, 'Siksi kysyvät lapsemme'; Kleemola, 'Suojeluskuntaperinnyön organisaatio', s. 5–67.

Lottastatyn utanför Lottamuseet i Tusby. Statyn är en kopia av skulptören Nina Sailos Lottastaty bredvid det gamla skyddskårs-
huset i Villmanstrand. Originalet avtäcktes 1985 och var det första minnesmärket tillägnat Lottarörelsen. Två kopior restes 2001, en i Tusby och en i Tomasparken i Åbo. Bild: Wikipedia/Htm.

äntligen fick tala högt om minnen som länge förtigits i offentligheten. Mot bakgrund av debatterna, historieskrivningen och minneskulturen bland lottorna själva under föregående årtionden kan denna upplevelse framstå som något överdriven, konstaterar Tiina Kinnunen. Men som hon påpekar var detta ändå lottornas egen erfarenhetsbaserade tolkning av det förgångna.²⁸

Eftersom lottorna faktiskt inte fick någon som helst erkänsla eller uppmärksamhet på statlig nivå under kalla kriget kan historiebruket kring Lotta Svärd till vissa delar förstås som ett *icke-bruk* av historia.

28. Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut*, s. 221.

Enligt Karl-Göran Karlsson utgör detta en särskild form av ideologiskt historiebruk, som inte handlar om att en företeelse tillfälligt fallit ur minnet utan om att vissa grupper anser att vissa aspekter av det förflutna aktivt bör ignoreras.²⁹

Ett sådant icke-bruk framträder tydligt då man ser på några statliga sammanhang där frågor om kvinnors försvarsarbete behandlades och diskuterades under 1960–1980-talen. Två stora statliga utredningar åren 1966 och 1970 diskuterade kvinnors insatser i framtida nationella kris-situationer, respektive kvinnors deltagande i landets framtida försvar. Båda utredningarna förde fram förslag på hur kvinnor kunde utföra flera icke-militära uppgifter inom civilförsvaret och de militära förbandens underhåll. Man kunde tycka att erfarenheterna från andra världskriget, då tiotusentals kvinnor hade satts in i precis sådana uppgifter inom försvaret, krigsindustrin och befolkningsskyddet, skulle ha varit en naturlig referenspunkt för dessa utredningar både vad gällde principiella och praktiska frågor. Men den krigstida organisationen av kvinnors försvarsarbete förbigicks i de omfattande utredningarna med ett par statistiska uppgifter om antalet kvinnor som då arbetat inom försvaret. Lotta Svärd-organisationen nämndes inte med ett ord i någondera utredningen. Detta trots att kommittébetänkandet från 1970 ägnade relativt stort utrymme åt att beskriva hur Sveriges lottakårer och Norges *Lotteforbund* bidrog till det samtida totalförsvaret i sina respektive länder.³⁰

Ett annat exempel på hur beslutfattare på statlig nivå undvek att tala om det förflutna i diskussioner om kvinnor och försvar är den debatt som fördes i riksdagen 1984 om att tillåta kvinnor att delta i finländska fredsbevarande insatser utomlands. Kommunisterna motsatte sig förslaget och fick överraskande flankstöd från den parlamentariska Delegationen för jämställdhetsärenden, som menade att förslaget innebar en militarisering av kvinnor som inte främjade jämställdhet mellan könen. I den livliga riksdagsdebatt som sedan fördes var lagförslagets förespråkare ändå i överväldigande majoritet. De talade sig varma om de positiva erfarenheter som redan fanns av finländska kvinnliga

29. Karlsson, 'Historiedidaktik', s. 64–65.

30. *Naisten osallistumisesta maanpuolustustehtäviin*, Maanpuolustuslainsäädäntötoimikunnan osamietintö n:o 2. [Puolustusministeriö] (Helsinki 1966); *Naisten Osallistumista Kriisiajan Tehtäviin Selvittävän Toimikunnan Mietintö*, Komiteanmietintö. [Puolustusministeriö] (Helsinki 1970).

läkare, sjuksköterskor och Röda kors-delegater i krisområden såsom Libanon och Rhodesia. Från dagens horisont kunde man tycka att det varit naturligt om ens någon av riksdagsledamöterna skulle ha nämnt eller jämfört med finländska kvinnors arbete i krigszonen under andra världskriget. Men inte en enda hänvisning till lottorna eller kvinnors frivilliga försvarsarbete i Finland under 1920–1940-talen gjordes i vare sig lagpropositionen, utskottsutlåtandena eller plenardebatten.³¹ Andra världskriget tangerades bara indirekt genom att två förespråkare framhävde att lagändringen på intet sätt bröt mot fredsavtalet i Paris, det vill säga det avtal som beseglade förbudet mot Lotta Svärds verksamhet. Sådana farhågor hade nämligen vid tiden för debatten framförts i den kommunistiska pressen, som ett argument mot att kvinnor skulle få delta i Finlands fredsbevarande insatser.³²

Under 1970- och 1980-talen rådde också, fränsett några korta och spridda pressdebatter, en ovillighet i den finländska politiken att föra diskussioner om ett öppnande av militärutbildningen och de militära tjänsterna för kvinnor. När försvarsministern Lasse Äikäs 1980 och kommandören för luftstridskrafterna Rauno Meriö 1981 luftade tankar om frivillig militärutbildning för att ge kvinnor större möjligheter att göra karriär inom det militära, sköts detta snabbt ned av flera kvinnoorganisationer och politiker med republikens president Urho Kekkonen i spetsen.³³ Samtidigt förberedde redan de skandinaviska länderna sedan början av 1970-talet reformer i denna riktning.

Rekryteringen av kvinnor till militären i de nordiska grannländerna hade under 1950- och 1960-talen drivits på av militär personalbrist och allmän arbetskraftsbrist, men blev under 1970-talet alltmer en jämställdhetspolitisk fråga. Huvudargumenten när frågan avgjordes handlade

-
31. Regeringens proposition till Riksdagen 193/1983, med förslag till lag om Finlands deltagande i Förenta Nationernas fredsbevarande verksamhet; Försvarsutskottets betänkande 1/1983, med anledning av regeringens proposition med förslag till lag om Finlands deltagande i Förenta Nationernas fredsbevarande verksamhet; Riksdagens protokoll 1983, s. 1898–1899; Stora utskottets betänkande 40/1984; Riksdagens protokoll 1984, s. 882–894, 1161–1168, 1233–1239.
 32. Riksdagens protokoll 1983, s. 887, 889. Anne-Maria Holli har analyserat föreställningar om jämställdhet i samma riksdagsdebatt: se Holli, 'The debate on gender equality within the armed forces', s. 238–243.
 33. Se t.ex. 'Den finländska kvinnan är viktig i försvaret', *Österbottningen* 20.6.1980; 'Frivillig kvinnlig värnplikt. Vapen för självförsvar', 'Kvinnornas åsikt. För och emot, men inga vapen', 'Politiker svarar nej', *Hufvudstadsbladet* 19.8.1981.

om kvinnors lika rättigheter på arbetsmarknadens alla områden, även inom den militära sektorn. I Danmark och Norge öppnades militära officerstjänster inom icke-stridande funktioner för kvinnor 1974 respektive 1977. I Sverige beslöt riksdagen 1978 att alla militära befattningar utan undantag stegvis skulle öppnas för kvinnor från och med 1980.³⁴

Avsaknaden av motsvarande diskussioner i Finland under 1970- och 1980-talen kan förklaras med tre faktorer, av vilka två hade koppling till minnespolitiken och Lotta Svärd. För det första rådde ingen brist på manlig arbetskraft i utvandringslandet Finland och Försvarsmakten hade därför inget materiellt intresse i frågan. För det andra var organisationer för kvinnor som frivilligt eller yrkesmässigt utförde militärt arbete pådrivande i reformarbetet i Sverige och Norge, särskilt dessa länders lottakårer. I Finland saknades en motsvarande central organisation efter att Lotta Svärd-organisationen blivit förbjuden och nedlagd. För det tredje hade en undvikande hållning i fråga om kvinnors militära arbete uppenbarligen blivit en del av den anda av servilitet gentemot Sovjetunionen som stärktes inom finländsk inrikespolitik under 1970-talet. Förslag om att öppna militära tjänster för kvinnor kunde nämligen tolkas som en antisovjetisk remilitarisering av finska kvinnor och associeras med lottorna och deras förment aggressiva och militaristiska nationalism.³⁵

Ytterligare en faktor var att betydande delar av den feministiska rörelsen i Finland ljudligt motsatte sig alla förslag om militär tjänstgöring för kvinnor ens på frivillig basis. Kvinnoorganisationsfältet var mot slutet av 1970-talet och början av 1980-talet delat mellan en konservativ huvudfåra och en radikalare ”ny kvinnorörelse” som politiskt stod mer till vänster. De konservativa kvinnoosakskvinnorna betonade gärna kvinnors deltagande i landets försvar, men alltid inom traditionella, ”för kvinnor lämpliga” uppgifter, det vill säga stödfunktioner av civil karaktär. Den så kallade nya kvinnorörelsen som uppstod under slutet av 1970-talet företrädde ett mer radikalt särartstänkande som framhävde essentiella könsskillnader mellan män och kvinnor och krävde att samhället skulle uppvärdera kvinnliga egenskaper. Försvar och

34. Beate Sløk-Andersen, *Kvindernes trinvis adgang til det danske forsvar* (København 2014); Lene Orsten, *Forsvarssak eller kvinnesak? Utviklingen av yrkesmessig likestilling for kvinner i Forsvaret* (Oslo 1999); Sundevall, *Det sista manliga yrkesmonopolet*; Ahlbäck, Sundevall & Hjertquist, 'A Nordic model of gender and military work?'

35. Ahlbäck, 'Changing views on gender and security', s. 253–254.

militär associerades här med destruktiv maskulinitet, medan kvinnor och kvinnlighet ansågs naturligt förknippade med fredlighet, omvårdnad och avsky mot alla former av fysiskt våld.³⁶

De som efter skandinavisk förebild argumenterade för kvinnors lika rättigheter att söka sig till militära yrken anklagades av särartsfeministerna för att vilja anpassa kvinnor till manliga normer och oföränderligt maskulina institutioner så som försvaret. I det här narrativet, som harmonierade med en lång antimilitaristisk tradition inom den politiska vänstern, fanns det inget utrymme för minnet av hur finländska kvinnor aktivt arbetat för att understöda landets väpnade försvar under andra världskriget. Lottorna, som i ett annat historiebruk kunde ha beskrivits som starka föregångarkvinnor vilka utövade ett aktivt medborgarskap, blev alltså även i den särartsfeministiska diskursen föremål för ett icke-bruk av historia. Kvinnoaktivister som politiskt stod mera i mitten eller till höger omfattade en annan identitets- och minnespolitik, där man betraktade både lottorna och veteranerna med respekt och högaktade deras patriotiska gärningar under krigsåren. Ändå var tidsandan ännu under 1980-talet sådan att högern inte var beredd att utmana narrativet om fredliga, omvårdande kvinnor. Detta narrativ passade ju också ihop med konservativa uppfattningar om mäns och kvinnors skilda uppgifter och egenskaper.

Den sista statliga utredningen kring kvinnor och försvar som utfördes inom ramen för en finlandiserad samhällsanda publicerades 1986 och präglades av det särartstänkande som beskrivits här. En arbetsgrupp bestående av framträdande kvinnliga politiker och akademiker lade fram förslag på hur kunskapen om säkerhetspolitik kunde ökas bland finländska kvinnor. Den centrala tanken i gruppens rapport var att ”ett kvinnligt perspektiv” inom säkerhetspolitiken bäst kunde främjas om man breddade förståelsen av försvaret till att även omfatta fredsarbete och civil krishantering. Rapporten framhävde kvinnors särskilda uppgift att fostra kommande generationer i en anda av humanitet, solidaritet och internationalism. Man uteslöt bestämt att kvinnor skulle delta i militär tjänstgöring, eftersom blotta tanken var ”främmande

36. Solveig Bergman, 'Women in the new social movements', Christina Bergqvist (ed.), *Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries* (Oslo 1999), s. 102–108; Minna Hagner, *Suffragetten sisaret* (Helsinki 2006), s. 212–215; Ahlbäck, 'Changing views on gender and security', s. 253–254.

för vårt samhälle”.³⁷ Ett historiskt avsnitt i utredningen ägnades främst åt att beskriva kvinnors verksamhet för fred i det förflutna. Från Finlands mellankrigstid framhävdes grundandet av Finlandssektionen av *Women's International League for Peace and Freedom* 1926 samt finländska kvinnor som mobiliserade opinion för fred 1939. Lotta Svärds krigstida arbete med underhållsuppgifter inom försvaret nämndes i ett kort stycke på åtta rader, men först efter fyrtiofyra rader om kvinnors fredsarbete. Kvinnors engagemang för försvaret framställdes som ett undantag framtvingat av kriget och av kvinnors plikt-känsla, men som något i grunden främmande för deras naturliga stöd för fredstanken.³⁸

Dynamiken mellan att minnas och inte minnas i denna och andra texter från tiden före 1990 kan alltså förstås som spänningar och växlingar mellan historiebruk och icke-bruk av historia. Icke-bruket kan tolkas i termer av implicita budskap åt dem som var delaktiga i sociala minnen av kvinnors militära arbete under krigsåren att dessa minnen inte var någonting att vara stolt över. Därmed förtjänade de inte heller att lyftas fram inom ramen för det politiska minnet av nationens förflutna eller den nationella diskussionen om hur försvaret skulle utvecklas mot framtiden. I förhållande till dem som inte visste något om ämnet hade icke-bruket som effekt att de inte heller fick veta något om dessa aspekter av kvinnors förflutna. Ett motiv till förtigandet är också att minnet av lottornas försvarsarbete hade motverkat vänsterns, särartsfeministernas och den finlandiserade offentlighetens narrativ om inte bara finländska kvinnors historia utan också kvinnors ”sanna” natur.

Elisabeth Rehn och det framrusande historiebruket

Vändningen för både minnet av Lotta Svärd och debatten om kvinnors militära deltagande kom i samband med att järnridån lyftes 1989–1991. En förändring i samhällsatmosfären redan under 1980-talet hade ökat intresset i Finland för händelserna under andra världskriget. Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning stegrade förändringen i finländsk minnespolitik till något som Tiina Kinnunen och Markku Jokisipilä beskrivit i termer av en våg av ”nypatriotism” från början

37. *Millaisin toimenpitein turvallisuuspoliittista tietoa voitaisiin nykyistä tehokkaammin lisätä naisten keskuudessa. Työryhmän muistio, Maanpuolustusopetuksen neuvottelukunta* (Helsinki 1986).

38. *Ibid.*, s. 23–26.

av 1990-talet. Krigsansträngningarna under andra världskriget lyftes nu fram som en stolt och ärorik grund för Finlands självständighet och nationella identitet. Det kommunistiska systemets haveri föreföll bekräfta att de uppoffringar som gjorts varit moraliskt riktiga och värda sitt pris.³⁹

Nypatriotismen inbegrep en markerad uppvärdering av krigsveteranerna och en fullständig rehabilitering av Lotta Svärd och de kvinnor som arbetat inom organisationen. Det skrevs böcker och skådespel om lottorna och nya utställningar och minnesfester hyllade dem som kvinnliga krigshjältar.⁴⁰ Som Olli Kleemola påpekat, tillskrevs lottorna genom 1990-talets minneskultur en så stor plats i det nationella historiska narrativet att de ofta även idag felaktigt uppfattas representera hela den krigstida kvinnligheten.⁴¹

Kring samma tid kom också frågan om kvinnors militära deltagande efter skandinavisk modell sent omsider upp på den politiska dagordningen. Vändningen i tidsandan ledde till ett uppsving för finländarnas stöd för landets militära försvar och dess grund i den allmänna värnplikten för män. Efter ett kvartssekel av jämställdhetsdebatt och kvinnliga inbrytningar på en rad traditionellt manliga yrkesområden kvarstod de militära befattningarna som de enda statliga tjänster från vilka kvinnor var formellt utestängda. Många unga kvinnor som fostrats till jämställdhet verkar ha inspirerats av nypatriotismen och ville nu själva delta i försvaret.⁴² Även inom försvarsministeriet och generalstaben hade man under intryck av goda erfarenheter av kvinnor i militär tjänst, i bland annat Sverige, Norge och Kanada, börjat förhålla sig alltmer positivt till en reform.⁴³

Den friska fläkt som fick debatten om kvinnors militärtjänstgöring att verkligen flamma upp var utnämmandet av Elisabeth Rehn till Finlands försvarsminister i juni 1990. Som landets första kvinnliga försvarsminister blev hon föremål för många förväntningar och farhågor beträf-

39. Cf Kinnunen & Jokisipilä, 'Shifting Images of "Our Wars"', s. 450–453.

40. Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut*, 219–251; Kleemola, 'Suojeluskuntaperinneyön organisaatiot ja ulottuvuudet', 75.

41. Kleemola, 'Suojeluskuntaperinneyön organisaatiot ja ulottuvuudet', s. 75.

42. Se t.ex. 'Naisjärjestöjen Keskusliiton kannanotto 13.11.1992', Kommittéarkiv: *Kvinnorna och det militära försvaret*, Försvarsministeriet.

43. Kaarina Buure-Hägglund, *Nainen kenraalikunnassa* (Helsinki 2001), s. 20–22, 26–27; Jorma Marttala, *Gustav Hägglund. Onnekas kenraali* (Helsinki & Porvoo 1995), s. 215–222; Gustav Hägglund, *Leijona ja kyyhky* (Helsinki 2006), 218.

fande kvinnors militära deltagande. Rehn bidrog också starkt till rehabiliteringen av lottorna. Mediernas fascination för Rehn och hennes snabbt växande personliga popularitet gav henne en större synlighet än någon av hennes företrädare. Hon framhävde sin egen bakgrund som "flicklotta" under krigsåren och nämnde ofta lottorna när hon som försvarsminister höll tal om kvinnor och försvar.

I december 1990 sade Rehn på ett seminarium om lottorna, att deras arbete för krigsinsatsen under andra världskriget varit "ovärderligt". Hon påtalade samtidigt hur kvinnors försvarsarbete nästan helt hade upphört efter kriget för att sedan bli en politiskt känslig fråga.⁴⁴ På den stora jubileumsfesten för lottorna i Finlandiahuset i september 1991 beklagade hon att ingen organisation efter Lotta Svärds nedläggning gett unga kvinnor de medborgerliga färdigheter i krishantering som lottorna fått lära sig. "Erfarenheterna av lotta-arbetet är värdefulla lärdomar när man ska ge dagens kvinnor beredskap att klara sig igenom de kriser som kan drabba vårt eget samhälle", sade Rehn. Hon knöt även an detta till ett av sina återkommande teman, nämligen att staten borde ordna frivilliga utbildningar i krisberedskap och civil krishantering för kvinnor.⁴⁵

Elisabeth Rehn förespråkade ett starkt modernt försvar och kvinnors rätt till militärt arbete. Till en början var hon ändå en uttalad traditionalist i sin avvisande hållning till kvinnor i stridsuppgifter. Som ny minister sommaren 1990 fick hon i pressen lov att framhäva att hon inte hade några planer på att återuppväcka lottaorganisationen.⁴⁶ Under sitt första ministerår upprepade hon också gång på gång att någon militärutbildning för kvinnor inte skulle bli av under hennes ministerperiod.⁴⁷ Men hösten 1991 ändrade hon position och meddelade

44. 'Puolustusministeri Elisabeth Rehnin puhe Lottaseminaarissa Oulussa 1.12.1990', Försvarsminister Elisabeth Rehns dokument, Hci:29 Puheet ja puheaihiot (1991-1992), Nationalarkivet/Esko Ahos regerings arkiv, 407286.KA. I denna samling även, 'Oulun Rintamamiesveteraanit ry:n naisjaoston 20-vuotisjuhlassa 1.12.1990'; 'Suomen naiset ja sotilaallinen maanpuolustus' [utkast] augusti 1992.

45. 'Puolustusministeri Elisabeth Rehnin puhe Lotta-Svärd järjestön 70-vuotismuistojuhlissa Finlandia-talolla 13.9.1991', Nationalarkivet 407286.KA/Hci:29.

46. 'Rehn tarkasti ensimmäisen kunniankomppaniansa', *Etelä-Suomen Sanomat* 11.7.1990; 'Kriisivalmius osaksi turvallisuuspolitiikkaa', *Etelä-Suomen Sanomat* 23.11.1990.

47. Se bl.a. 'Puolustusministerin neitsytpuhe', *Maaseudun tulevaisuus* 3.7.1990; 'Puolustusministeri Elisabeth Rehnin puhe Pohjoismaisilla sinibarettipäivillä Kotkassa 30.6.1990'; Artikelmanus av Margareta Långström daterat 16.08.1990; Helena Lempeä, 'P-S toimitus' skickat 03.12.1990; Artikelmanus för AMERINFO-tidningen, daterat 8.2.1991;

att en parlamentarisk kommitté skulle tillsättas för att utreda frågan. Hon berättade att unga kvinnor tagit kontakt med henne och ifrågasatt att de på grund av sitt kön inte fick delta i landets försvar eller arbeta i militära yrken.⁴⁸ Antagligen hade hon också påverkats av den allt positivare inställningen till kvinnors militära arbete bland tjänstemännen på hennes ministerium. Ett nytt politiskt reformutrymme hade dessutom uppkommit. Finland fick nämligen våren 1991 en ny regering bestående av de traditionellt försvarsvänliga borgerliga partierna medan vänsterpartierna, som av tradition var skeptiska till utbyggnad av försvaret, hade lämnats i opposition.

I det tal där Rehn hösten 1991 meddelade att hon bytt åsikt i frågan om kvinnors militära tjänstgöring hänvisade hon igen till det stora antalet aktiva lottor och deras insats under krigsåren. Mot denna bakgrund, påpekade hon, framstod det som märkligt att kvinnornas andel i det nutida försvaret var så obetydlig.⁴⁹ Ett år senare, på ett seminarium om de redan framskridna planerna på frivillig militärutbildning för kvinnor, framställde Rehn bristen på kontinuitet från lottorna till samtiden som en svaghet i det finländska försvaret jämfört med Skandinavien.⁵⁰

Rehn lyfte fram lottorna som kvinnliga hjältegestalter, vilket gav kvinnor en annorlunda och mer framträdande roll i det nationella historiska narrativet. Hon var ingalunda ensam om detta, men som en synlig och populär försvarsminister och kvinnlig politiker spelade hon en avgörande roll i att knyta samman det historiska och nypatriotiska narrativet om lottorna med diskussionerna om kvinnors roll i det samtida försvaret. Genom berättelsen om lottornas insatser och påminnelsen om det orättfärdiga nedläggandet av organisationen implicerade hon att någonting saknades och behövde repareras eller återställas i det samtida nationella försvaret.

'Nainen ja maanpuolustus', alustus Säkylässä 20.10.1990; 'Naisten osallistuminen Suomen turvallisuuspolitiikkaan', YK:n Naisten kehitysrachaston tilaisuudessa Hattulassa 7.11.1990; Maanpuolustusjuhlassa Lahdessa 22.11.1990; Oulun Rintamiamiesveteraanit ry:n naisjaoston 20-vuotisjuhlassa 1.12.1990; 'Naiset ja maanpuolustustietous', Naisten maanpuolustusseminaarissa Taivallahden sotilaskodissa 2.3.1991; samtliga i Nationalarkivet 407286.KA/Hci:29.

48. 'Puolustusministeri Elisabeth Rehnin puhe Sotilaskotiliitto ry:n 70-vuotisjuhlassa Finlandiallossa 21.9.1991', Nationalarkivet 407286.KA/Hci:29.

49. Ibid.

50. Naiset ja maanpuolustus-seminaarissa Eduskunnassa 9.9.1992, Nationalarkivet 407286.KA/Hci:29.

Rehn tarkasti ensimmäisen kunniakomppaniansa

Helsinki (KL) Euroopan ensimmäinen naispuolustusministeri Elisabeth Rehn (r) tarkasti uransa ensimmäisen kunnia-komppanian Helsingin varuskunnassa Santahaminassa varsin tyylikkäästi.

Neljäntuhat tutustumiskäynnin jälkeen energinen ministeri vakuutti että puolustusvoimat pysyvät vielä pitkään Santahaminassa Helsingin kaupungin asuntopuolasta huolimatta.

Rehn ei näyttänyt henkilökohtaisesti esteitä sille, että myös naiset pääsisivät tulevaisuudessa puolustusvoimiin papeiksi ja lääkäreiksi ilman erikoiskoulutusta. Hän korosti kuitenkin, että asetusmuutosta ei tule ennen kuin asia on puita kaikkien tahojen kanssa. Kenttäpiispaan Rehn on jo ehtinyt olla yhteydessä.

Asepalvelu ei sovi naiselle

Ase ei uuden puolustusministerin mukaan kerta kaikkiaan soveltu suomalaisen naisen käteen. Hän sanoo nojavoivansa kansan yleiseen mielipiteeseen: "Ei ole tasa-arvoa saada käyttää aseita".

Puolustusministeri Elisabeth Rehn tutustui tiistaina Helsingin varuskuntaan Santahaminassa yhdessä puolustusvoimain komentajan Jan Klenbergin kanssa.

Presfoto

ehti pysyjen paukkeen lomassa panna merkkeille myös alueen vehreät metsät ja lehdot. "Kuin luonnon reservaatit. Jos tämä täytettäisiin kerrostaloilla, menetettäisiin paljon..." Helsingin laivastoaseman Upinniemen naapurina Rehn ilmoitti myös tietävänsä, että armeija korjaa jälkensä.

Seuraava ministerin tutustumiskohde heinäkuussa on Kouvolasta, josta joukkoja siirrellään pois puolustusvoimien organisaatiomuutosten vuoksi. Puolustusministeriö päättää syksyn aikana itäisen maanpuolustusalueen esikunnan paikan.

"Naisministeri outo juttu"

Helsinkiläiselle Mika Maunon oselle naispuolustusministerin tapaaminen jäi oudon tunteen. "Vähän kinkkinen juttu, kun miehet täällä tekee kaikkea. Mutta kai hän joutain tietää."

Mikalta Rehn uteli kunnan kehitystä ja ihmetteli kun Cooperin testi oli 2 800. Hänen oma tuloksensa 1 700 jäi pitkälti jälkeen, mutta se oli tehty harjoittelemana.

Ministerin seurueessa Santa-

Utnämningen av Elisabeth Rehn till försvarsminister 1990 blev en liten sensation eftersom hon var den första kvinnan på denna post i något europeiskt land. De finländska medierna var uppenbart fascinerade av de kontrastrika pressbilderna från ministrarnas besök i truppförbandens kargt manliga miljöer. Här inspekterar Rehn hederskompaniet i garnisonen i Sandhamn 10 juli 1990, åtföljd av försvarsmaktens kommandör amiral Jan Klenberg. Etlä-Suomen Sanomat 11.07.1990.

Det nya historiebruket dök 1992 upp i den officiella diskursen om kvinnor och försvar i statliga utredningar och betänkanden. Först ut var en arbetsgrupp vid försvarsministeriet som utredde förhållandena för de cirka 6 500 kvinnor som redan var anställda inom Försvarsmakten, främst i civila uppgifter. Detta var den första statliga utredningen som föreslog att samtliga militära befattningar skulle öppnas för kvinnor – och samtidigt den första utredningen om kvinnor och försvar som lyfte fram lottorna som ett positivt exempel. Arbetsgruppens rapport innehöll ett historiskt bakgrundskapitel med en översikt av hur kvinnors yrkesarbete och utbildningsnivå förändrats under 1900-talet samt ett avsnitt om kvinnors militära arbete – även väpnad tjänst – i olika länder under andra världskriget. Den historiska delen avslutades med två sidor om kvinnors krigstida insatser i Finland. Där påpekades

hur Finland framgångsrikt tagit i bruk sina mänskliga resurser under andra världskriget. Kvinnors arbete inom jordbruket och industrin och särskilt inom Lotta Svärd framhövdes som avgörande däri. Rapporten konstaterade att behovet av lottornas arbetskraft tilltog under krigsåren och att lottorna till slut var aktiva på ”nästan alla möjliga områden”. Texten uppmärksammade också att nästan 700 lottor stupat eller sårats i tjänsten.

Ansåg arbetsgruppen alltså att den historiska bakgrunden var av betydelse för dess uppdrag, som var att föreslå förbättringar i arbetsvillkor och karriärmöjligheter för försvarsmaktens kvinnliga anställda? Rapporten skrev inte rakt ut vilka lärdomar som skulle dras av historien. En koppling mellan det förflutna och samtiden låg ändå nära till hands när rapporten resonerade kring hur breddade hotbilder och modern krigföring gjort det nödvändigt att diversifiera och optimera försvarsmaktens mänskliga resurser. Den historiska bakgrunden tjänade här som stöd för förslaget att utöka kvinnors verksamhetsområden inom försvarssektorn genom att påvisa att detta gjorts förr och då fungerat utmärkt. Den allmänna utvecklingen av kvinnors samhällsställning, som likaså framhövdes i det historiska avsnittet, kunde också tolkas som en anledning till varför det var dags för försvarsmakten att bredda kvinnors möjligheter att göra karriär inom försvaret och även inom militära stridsuppgifter.⁵¹ Här handlade dock historiebruket inte om att visa att detta gjorts förr utan om att låta läsarna förstå att kvinnor i militära yrken bara var den logiska och naturliga fortsättningen på en lång och odiskutabel historisk utvecklingslinje.

Samma mönster med ett historiebruk som var framträdande men samtidigt diffust och utan explicit budskap upprepades i det kommittébetänkande från 1993 som blev avgörande för att militärtjänstgöringen slutligen öppnades för kvinnor. Elisabeth Rehn tillsatte i början av 1992 en parlamentarisk kommitté för att utreda frågan. Dess arbete kom att präglas av motsättningar mellan å ena sidan militära experter och företrädare för de borgerliga partierna, vilka drev på en reform, och å andra sidan företrädare för vänsteroppositionen och delar av kvinno- rörelsen, vilka motsatte sig. Konfliktlinjen löpte samtidigt mellan den borgerliga majoritetens positiva syn på det militära försvaret i allmän-

51. Puolustusministeriön naistyöryhmä, *Raportti puolustusvoimien palveluksessa olevien naisten aseman kehittämisestä*, Puolustusministeriö (Helsinki 1992), s. 20–22, 73–76.

Fredsörelsens pins från 1990-talet som uttrycker ett ställningstagande mot kvinnors frivilliga militärtjänstgöring. Fotograf: Risto Turunen. Publicerad med tillstånd av Arbetarmuseet Werstas.

het, och minoritetens starka åsikt att säkerhetspolitik borde bedrivas genom diplomati, fredsarbete och civil krisberedskap hellre än med militära medel.⁵²

Slutbetänkandet *Kvinnor och det militära försvaret* (1993) uttryckte den borgerliga majoritetens ståndpunkt: militärutbildningen och alla tjänster inom försvaret skulle enligt skandinavisk modell öppnas för kvinnor på lika grunder som för män. Behandlingen av själva sakfrågan föregicks i texten av en sju sidor lång historisk översikt som starkt påminde om bakgrundskapitlet i försvarsministeriets rapport året innan. Här beskrevs hur kvinnans samhällsställning i Finland utvecklats i fråga om positioner i arbetslivet, medborgerliga rättigheter, plats i familjelivet, utbildning och behörighet till statliga tjänster. Betänkandet tecknade en historisk utvecklingsbåge i form av ett kvinnohistoriskt framstegsnarrativ fram till och med jämställdhetslagen 1986. Sedan följde ett särskilt avsnitt om kvinnors deltagande i Finlands militära sektor sedan 1918 – beskrivningen av Lotta Svärd-organisationen fick störst utrymme.⁵³

52. Mötesprotokoll 27.5 och, 16.9.1992, Kommittéarkiv *Kvinnorna och det militära försvaret*, Försvarsministeriet; 'Naisten armeijaan pääsyä mieltävän toimikunnan työtapoja ja lähtökohtia arvoitellaan,' *Helsingin Sanomat* 10.9.1992.

53. *Naisten vapaaehtoinen asepalvelus. Naiset ja sotilaallinen maanpuolustus-toimikunnan mietintö = Betänkande av Kommissionen Kvinnorna och det militära försvaret*, Kommittébetänkande 1993:9, s. 2–8.

Flera indirekta historiseringar gjordes även i betänkandets centrala avsnitt, där kommitténs majoritet motiverade öppnandet av militärutbildningen och officerstjänsterna för kvinnor. Uppdelningen i manliga och kvinnliga uppgifter inom försvaret framställdes nämligen där som ett historiskt passerat stadium: ”Nu när kvinnorna kraftfullt kommit in i arbetslivet och de lagstiftade begränsningarna stegvis avlägsnats, ser kommittén att det inte längre finns några orsaker att hålla det militära försvarets sektor stängd för kvinnor enbart på grund av deras kön.”

Den implicita logiken var den samma som i försvarsministeriets rapport året innan. Förslaget att öppna de militära tjänsterna för kvinnor sattes in i ett historiskt perspektiv där det inte alls framstod som något radikalt brott med det förflutna utan tvärtom som nästa logiska steg i en organisk utveckling. Till följd av den tekniska utvecklingen och kvinnornas ”kraftfulla” inträde i arbetslivet, menade kommitténs majoritet, hade de praktiska grunderna för en uppdelning i skilda manliga och kvinnliga funktioner i försvaret upphört. ”Försvarsmakten måste återspegla utvecklingen på andra håll i samhället.” Försvarets genusarbetsdelning, som funktionellt svarat mot könsroller och samhällsstrukturer i det förgångna, var inte längre adekvat i samtiden; ”det är också i försvarsmaktens intresse att utvecklingen av kvinnors ställning i andra samhällssektorer leder till en motsvarande utveckling inom försvarsmakten.”⁵⁴

Det förelåg både intertextualitet och stigberoende i historiebruket i de olika officiella texterna kring kvinnors militära arbete 1992–1993. Likheterna mellan försvarsministeriets rapport 1992 och kommittébetänkandet 1993 återfinns nämligen redan i en promemoria från försvarsministeriet i början av 1992 som fungerade som underlag för tillsättandet av den parlamentariska kommittén.⁵⁵ Kommittébetänkandets historiserande inramning av reformförslaget vandrade i sin tur över till lagpropositionen om kvinnors frivilliga militärtjänstgöring som regeringen 1994 överlät till riksdagen. Även där ingick ett liknande avsnitt med historiska fakta om hur yrken och tjänster stegvis öppnats för kvinnor: en översikt av kvinnors verksamhet och deltagande i Fin-

54. *Naisten vapaaehtoinen asepalvelus*, s. 38–39, 43–44.

55. ’Esitys, että asetetaan toimikunta selvittämään, miten naisten mahdollisuuksia osallistua maanpuolustukseen voitaisiin parantaa’ 10.1.1992, i Kommittéarkiv *Kvinnorna och det militära försvaret*, Försvarsministeriet.

lands krig, en kort beskrivning av Lotta Svärd samt en genomgång av olika förslag om försvarsrelaterad utbildning eller samhällstjänst för kvinnor sedan 1960-talet.⁵⁶

Nu kunde man invända att en sådan historisering kanske var rutinmässig i denna typ av kommittébetänkandens och lagpropositioner. Ett par stickprov i jämförbara samtida dokument visar att åtminstone dessa inte på motsvarande vis satte in sina förslag i ett historiskt perspektiv. Ett kommittébetänkande om grundläggande fri- och rättigheter 1992, en lunta på 452 sidor, använde exempelvis bara tre sidor för en historisk bakgrund.⁵⁷ Propositionen om en ny lag om civiltjänstgöring 1991, som länge förberetts och var omstridd till sitt innehåll, satte inte överhuvudtaget in sina förslag i några historiska perspektiv.⁵⁸ Kommittébetänkandet om kvinnorna och det militära försvaret 1993 använde däremot sju sidor av 113 på en historisk överblick av utvecklingen i Finland och innehöll därutöver en historisk översikt av utvecklingen i andra länder som bilaga.

Historiebruket i de officiella dokumenten om kvinnor och försvar kan läsas som retoriska operationer för könat skillnadsgörande – och i än högre grad för produktion av könad likhet och samhörighet.⁵⁹ Åkallandet av lottornas minne implicerade ett band mellan finländska kvinnor i det förflutna och i nutiden. Till exempel avsnitten om kvinnors försvarsarbete under världskriget hade nämligen betydelse i sammanhanget bara om man utgick från att det förelåg något slags samband mellan finländska kvinnor på 1940-talet och finländska kvinnor på 1990-talet. Vilket det här sambandet var – biologiskt, kulturellt eller moraliskt – förblev outtalat. Om man bara velat peka på kvinnors biologiska förutsättningar för krigföring kunde man lika gärna ha tagit exempel från vilket annat land som helst (vilket man också i viss mån gjorde). Men genom att inkludera avsnitt om vad uttryckligen finländska kvinnor gjort under andra världskriget sände man

56. Regeringens proposition 131/1994 med förslag till lag om frivillig militärtjänst för kvinnor.

57. *Betänkande av kommittén för grundläggande fri- och rättigheter*, Kommittébetänkande 1992:3, s. 54–57, 69–70.

58. Regeringens proposition 149/1991 med förslag till civiltjänstlag och lag om ändring av lagen om fortbestånd av till tjänstgöring inkallad värnpliktigs arbets- och tjänsteförhållande; 'Ministeriöt kiistelevät yhä uudesta siviilipalveluslaista', *Helsingin Sanomat* 15.5.1991; 'Uusi siviilipalveluslaki', *Helsingin Sanomat* 17.10.1991.

59. Cf Teemu Tallberg, *The Gendered Social Organisation of Defense* (Helsinki 2009), s. 54.

här, i nypatriotismens tid, en signal om ett gemensamt nationellt arv, gemensam tradition och gemensamma förebilder som kvinnor i dagens Finland i kraft av sitt kön och sin nationalitet kunde och borde anknyta till. I det nya historiebruket framställdes lottorna som ett slags mytiska kvinnliga heroer och förmödrar, som skulle inspirera och uppmuntra, men kanske också uppfodra och utmana samtidens kvinnor.⁶⁰

Den nya historiseringen av kvinnor och försvar i början av 1990-talet kan tolkas i termer av en ny minnespolitik och en förändring av vad Aleida Assmann kallar det politiska minnet. Ett nytt sätt att normera och värdera det förflutna, och ett nytt sätt att grunda den nationella identiteten i detta förflutna, utgick här från de statliga institutionerna. Minnespolitiken baserade sig på ett kollektivt minne av krigsåren som upprätthållits under årtionden inom familjer, föreningar och andra icke-statliga sammanhang samt nyskapats och omformulerats i den nypatriotiska offentligheten.

Men här visar också begreppet historiebruk sin fruktbarhet genom att rikta blicken mot de aktörer som artikulerade och använde minnet. Ska Elisabeth Rehn uppfattas som bara ett språkrör för det kollektiva minnets rörelser i samtiden? Eller bör vi se henne som en viktig aktör som aktivt lyfte fram och artikulerade delar av det kollektiva minnet och därigenom föregick med exempel, startade debatt, initierade politiska processer och öppnade nya möjligheter för minnes-, försvars- och jämställdhetspolitiken? De yrkesmilitärer, statstjänstemän och politiker som ingick i arbetsgrupper och kommittéer där kvinnor och försvar diskuterades agerade likaså i förhållande till ett kollektivt minne. Men det är viktigt för den historiska förståelsen av händelseutvecklingen att se också deras aktörskap. Beredningen av reformen var som vi sett präglad av konflikter och utgången var inte given. Historiebruket i de dokument som majoriteten bland politikerna och tjänstemännen producerade var ett sätt att motivera och legitimera den vinnande ståndpunkten. Detta blev mycket betydelsefullt eftersom deras historiebruk sedan fortplantade sig genom hela processen, ända fram till propositionen om kvinnors frivilliga militärtjänstgöring och den avgörande riksdagsbehandlingen.

60. Cf Anders Ahlbäck, *Manhood and the Making of the Military. Conscription, Military Service and Masculinity in Finland, 1917–1939* (Farnham 2014), 120–125, 142–144.

Riksdagen och det politiserade historiebruket

Riksdagsdebatten om att öppna de militära utbildningarna och tjänsterna för kvinnor fördes huvudsakligen i september 1994 och januari 1995. Det var en livlig och omfattande debatt som följde frontlinjerna mellan de borgerliga regeringspartierna (Centern, Samlingspartiet Svenska Folkpartiet och Kristliga förbundet) och vänsteroppositionen (Socialdemokraterna, Vänsterförbundet, Landsbygdspartiet och De Gröna). Flera av de riksdagsledamöter som yttrade sig nämnde explicit Lotta Svärd. Man kan inte säga att historiebruket var centralt för riksdagsdebatten, men historiseringen var återkommande. Både reformens förespråkare och dess motståndare hänvisade till kvinnors insatser under andra världskriget. Av de totalt 56 riksdagsledamöter som deltog i debatten hänvisade tjugo till Finlands historia i något av sina inlägg. Historiebruk förekom, i min läsning, i 29 av de totalt 147 inläggen i plenardebatten. Bara vart femte inlägg anspelade alltså tydligt på historien. Kontrasten mot riksdagsdebatten 1984 om kvinnor i fredsbevarande uppgifter är ändå slående: där hade kvinnors historiska insatser inom försvaret inte nämnts överhuvudtaget.

Historiebruket från beredningsprocessen återkom i riksdagsdebatten 1994–1995. Till skillnad från det ”suddiga historiebruket” i lagens förarbeten framkallade debattsituationen tydligare artikulationer av det historiska exemplet innebörd. Förespråkarna gjorde klart att lottornas och andra kvinnors insatser under andra världskriget visade att kvinnor ville delta i försvarsarbete och kunde uthärda även förhållandena vid frontlinjen. I spetsen gick försvarsminister Rehn. Hon argumenterade för regeringens proposition bland annat genom att hävda att finländska kvinnor under kriget visat sin beredskap och förmåga att fungera inom försvaret. Enligt Rehn sökte sig en del lottor av egen fri vilja till fronten, men en del råkade också ofrivilligt i situationer där de blev tvungna att utföra ”mycket svåra uppgifter” inom det militära försvaret.⁶¹

Samma argument, att kvinnor redan under krigsåren deltagit i Finlands militära försvar, användes av försvarsutskottets ordförande Kalevi Lamminen och utskottets medlem Riitta Saastamoinen, båda från Samlingspartiet. Saastamoinen sade att hon själv till en början förhållit sig skeptisk till kvinnors militärtjänstgöring bland annat därför att

61. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 2894, 2921.

också lottorna under krigsåren gjort en betydande insats för försvaret utan att vara soldater. Men i själva verket, konstaterade hon, ”var de tvungna att stå under samma press och stå ut med samma saker som männen”.⁶² Tuula Kuittinen från Centern konstaterade att unga kvinnor även i dagens samhälle upplevde otrygghet och därför ville ta ansvar för landets säkerhet, ”på samma sätt som deras mormödrar gjorde på sin tid, under mycket svåra omständigheter”.⁶³ Minna Karhunen och Anneli Taina från Samlingspartiet talade båda om hur förbudet mot Lotta Svärd efterlämnat en misstänksamhet som tystat diskussionen om kvinnors försvarsarbete i femtio år. ”Vi har nu äntligen blivit fria från det slaget av belastningar orsakade av kriget”, sade Taina, ”som gjorde att man i Finland ville förringa betydelsen av fosterländskhet och försvar”.⁶⁴ Också Riitta Saastamoinen menade att kvinnors ökade intresse för nya uppgifter inom försvaret delvis berodde på att ”en storartad men länge förtigen del av vår historia, lottornas arbete, nu har kommit till heders. Även unga människor har därigenom tagit till sig betydelsen av försvarsfrågorna.”⁶⁵

Från motståndarsidan var det främst företrädare för Socialdemokratiska partiet och Landsbygdspartiet som gärna lyfte fram historiska exempel, medan Vänsterförbundets och De Grönas riksdagsledamöter höll sig mer till samtiden och framtiden i sin argumentation. Motståndarna hävdade att lottornas exempel visade att kvinnor behövdes i andra uppgifter inom totalförsvaret än i den väpnade kampen. Sådana uppgifter fanns inom truppers underhåll och sjukvård, inom försvarsindustrin och den civila produktionen som ersättande arbetskraft när männen mobiliserades, inom jordbruket, och inte minst i hemmen där någon måste ta hand om barnen. Heikki Riihijärvi från Landsbygdspartiet och Tuulikki Hämäläinen från Socialdemokraterna hävdade att mäns och kvinnors försvarsarbete under krigsåren kompletterat varandra. De framhävde att kvinnors icke-militära arbete varit en viktig orsak till att Finlands försvar höll för krigets påfrestningar. Kvinnornas enorma insats inom organisationer som Röda Korset, Marthorna och Lotta Svärd frigjorde enligt Riihijärvi männen till den väpnade kampen.⁶⁶

62. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 2913–2914, 6742, jfr s. 7010.

63. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 2913, 6764.

64. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 2907.

65. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 2914, se även s. 2918.

66. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 7009.

Hämäläinen utmålade i sin tur hur kvinnor genom århundradenas lopp burit ansvar för fosterlandets fortbestånd när männen förts ut i krig av svenska eller ryska härskare. ”Alltid har den finländska kvinnan tagit ansvar för hemmet, åkrarna, skogarna och senare industrierna.” Hon anklagade de unga kvinnor, som nu ivrade för militär tjänstgöring och ”idealiserade ett slags hurtiga lekar i skogen”, för att förringa det obeväpnade arbete för landets försvar som gjorts av gångna generationer av kvinnor.⁶⁷

Socialdemokraterna Heikki Rinne och Maija Rask gjorde även de anspråk på det historiska arvet efter lottorna och krigsveteranerna. Rinne hävdade att alla visste vad lotta-rörelsens grundare skulle ha tyckt: absolut inga kvinnor i någon som helst väpnad verksamhet. ”För dem var det en hederssak, att kvinnor inte grep till vapen”, hävdade han. Rask uppgav att alla krigsveteraner hon talat med motsatte sig kvinnors militära tjänstgöring. ”Jag har hört mycket drastiska åsikter av män som själva har sett hur kvinnor blir behandlade under krigsförhållanden.” Hon påpekade att det funnits gott om viktiga uppgifter för lottorna även vid fronten utan att de behövt gripa till vapen: ”Soppkanonen, injektionssprutan och bandagerullen är tillräckliga vapen för kvinnan vid fronten. Deras rätta användning kräver också kallsinnighet, allvarligt övervägande, snabba beslut, tålamod och uthållighet.” Både Rask och Rinne lyfte också fram Röda arméns kvinnosoldater som avskräckande historiska exempel vilka enligt dem väckt både avsky och medlidande bland finländska soldater under kriget.⁶⁸

Även på ett mer allmänt plan talade riksdagsledamöterna återkommande om den föreslagna reformen ur ett historiskt perspektiv. Försvarsminister Rehn sade att tiden inte tidigare varit mogen för kvinnors militära tjänstgöring, men att gallupundersökningar nu visade att en majoritet av finländarna stödde förslaget. Flera av reformens förespråkare talade om hur Finland blivit efter utvecklingen i de andra nordiska och västeuropeiska länderna. Det påpekades att Irland, Österrike och Italien var de enda västeuropeiska länder som ännu inte godkänt kvinnor i militära befattningar. Dessa katolska länder framställdes implicit som representanter för en föråldrad patriarkal kultur och efterblivenhet i fråga om jämställdhet. Skandinavien förknippades i reformföre-

67. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 6764; jfr s. 2896, 6745, 6762, 6825, 6827, 7007.

68. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 6761–6762, jfr s. 6825.

språkarnas retorik däremot med det slag av nordisk progressivitet som man gärna ville identifiera sig med.⁶⁹

Motståndarsidan utnyttjade i sin retorik också tidsperspektiv och modernitetsideal. Man hävdade att reformen endast skulle innebära att en liten grupp frivilliga kvinnor tvingades underordna sig en föråldrad och hierarkiskt maskulin militär kultur. Ville man förnya värnplikten borde man i stället gå över till en brett upplagd, modern och verkligt jämställd medborgartjänst för alla ungdomar, både män och kvinnor. Hela det militariserade och militaristiska säkerhetsbegrepp som reformen byggde på hörde nämligen redan till det förgångna, hävdade representanterna för vänsterpartierna och de gröna. Riksdagen borde enligt dem hellre ägna sin tid åt att trygga finländarnas säkerhet inför den nya tidens hotbilder, i form av miljökatastrofer, ekonomiska kriser, flyktkatastrofer och nedmonteringen av välfärdsstaten.⁷⁰

Debatten åskådliggjorde alltså högerens och vänsterns olika syner på jämställdhet, kvinnlighet och försvar. Frågan är om den också blottade olika historieuppfattningar – eller snarare, olika sätt att instrumentalisera det förflutna för politiska mål i nuet?

Anne-Maria Holli har analyserat de förståelser av jämställdhet som underbyggde positionerna i debatten. Hon konstaterar att reformförslaget byggde på en liberalfeministisk uppfattning om jämställdhet, som fokuserade på att avlägsna juridiska hinder för kvinnors individuella valfrihet.⁷¹ En analys av historiebruket i debatten visar att denna position effektivt kunde underbyggas med hänvisningar till lottornas krigsinsatser under kriget. Genom att hylla lottorna demonstrerade talaren en patriotism och försvarsvilja som passade väl ihop med ett borgerligt-nypatriotiskt etos. Samtidigt tolkades det historiska exemplet som bevis för att kvinnor kunde och ville delta i försvaret också under mycket svåra omständigheter bara de gavs möjligheten. Här passade det förstås särskilt bra att lottorna formellt sett varit en organisation grundad på frivillighet. Det bör dock påpekas att inte heller reformivrarna tänkte sig att kvinnor i Finland 1995 skulle militariserats i samma utsträckning som männen.

69. Se t.ex. Regeringens proposition 149/1991, s. 6; Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 2894, 2909, 2912, 6745, 6748, 6823.

70. Se t.ex. Finlands riksdag 1994 protokoll, s. 2911, 2914–2915, 2896–2898, 6743–6744, 6748, 6755, 6760.

71. Holli, 'The debate on gender equality within the armed forces', s. 245.

Holli analyserar oppositionens argumentation främst i termer av att man från vänsterhåll framhävde det logiskt ohållbara i att använda jämställdhetsargument för en reform som föreskrev frivillighet för kvinnor men tvång (värnplikt) för män.⁷² Vänsteroppositionen lade emellertid inte fram några egna förslag på hur försvaret kunde göras mer jämställt. En analys av historiebruket indikerar att vissa motståndare motiverades av ett särartstänkande som förknippade kvinnor med fredsälskan och motvilja mot våld vilket gjorde tanken på jämställdhet inom ramen för det militära försvaret omöjlig. Även här fungerade lottorna som historiskt stöd för den egna argumentationen. De hade arbetat för sitt land och för samhällets fortbestånd men samtidigt hållit sig till förment fredliga och civila uppgifter, så som kvinnor enligt denna retorik gjort även under alla tidigare århundraden.

Det var egentligen bara det gröna partiets riksdagsledamöter som försökte peka på en lösning som skulle leda till det slag av verklig jämställdhet inom försvaret som enligt dem saknades i regeringens förslag. De gröna lade nämligen fram en motion om könsneutral medborgartjänst, som dock snabbt röstades ner.⁷³

Riksdagsdebatten uppvisar onekligen drag av instrumentellt historiebruk där man använde minnet av lottorna så som den politiska dragkampen mellan regering och opposition för stunden krävde – samtidigt vore det en förenkling att även här reducera historiebruket till enbart instrumentalism och manipulation av opinionen. Jag menar att historiebruket i själva verket hade mer att göra med fundamentala ideologiska och könspolitiska grundhållningar hos de riksdagsledamöterna som uttalade sig än med några taktiska eller retoriska finter. Man kunde kanske säga att de grundläggande skillnaderna i samhällsuppfattningar och historiesyn *möjliggjorde* olika typer av instrumentellt historiebruk för höger- och vänsterns företrädare, när den dagspolitiska situationen så krävde.

Minnets och historiebrukets funktioner i 1990-talets Finland

I sin analys av 1990-talets nypatriotism påpekar Tiina Kinnunen och Markku Jokisipilä att nationella minneskulturer alltid är funktionella,

72. Ibid., s. 243–247.

73. Pykäläinen ym, 'Ehdotukset laiksi yhteiskuntapalvelusta sekä laeiksi asevelvollisuuslain ja siviilipalveluslain kumoamisesta', Riksdagsmotion 59/1984.

det vill säga att de konstruerar betydelser för det förflutna som är användbara vid olika specifika tidpunkter i nuet.⁷⁴ Minnet av kvinnors insatser för Finlands försvar under 1920–1940-talen var uppenbarligen användbart vid argumentationen både för och emot en reform av militärutbildningen i början av 1990-talet. Uttryckligen minnets användbarhet, att det förflutna aktivt *brukas* i nuet, står också i centrum för historiebruk som analysbegrepp.

Begreppet historiebruk ger som vi sett verktyg för att tolka ett icke-bruk av historien i den statliga diskursen om kvinnor och försvar ända fram till 1980-talet. Icke-bruket kan förstås som en del av ett aktivt utrikes- och säkerhetspolitiskt handlande från finländska politikere och statliga tjänstemäns sida. Det signalerade åt Sovjetunionen Finlands vilja till fred, samarbete och anpassning. Men det var för vissa grupper inom kvinnorörelsen också ett ideologiskt icke-bruk som var ägnat att underbygga en viss slags antimilitaristisk särartsfeminism.

I det snabba skiftet kring 1990 växlade historiebruket i statliga utredningar och politiska diskurser karaktär. Det nya historiebruket kan knytas till nya samhälleliga funktioner. För det första kan det förstås som en del av den breda rehabilitering av lottorna som pågick i samhället. Till den delen utgjorde det ett slags ritual som syftade till restitution och försoning efter en historisk orättvisa.⁷⁵ Lottorna hade kränkts och osynliggjorts i efterkrigstidens politiska kultur och nu ville det officiella Finland som en del av ”avfinlandiseringen” ge dem upprättelse. Debatten om frivillig militär utbildning för kvinnor var en arena där det föll sig naturligt att utföra denna ritual, utan att det alltid direkt behövde ha någon bäring på sakfrågan.⁷⁶

För det andra använde både politiker och förment opolitiska tjänstemän minnet av Lotta Svärd till att förnya berättelsen om nationens förflutna och den nationella identiteten. Uppvärderingen av lottorna hängde samman med den nypatriotiska förstärkningen av ett ideologiskt narrativ om hur nationen i ett rättfärdigt krig bevarat sin frihet genom gemensamma offer och hur detta gav nationen legitimitet även i nutiden. Här blev lottorna ett slags kvinnliga krigshjältar.

74. Kinnunen och Jokisipilä, 'Shifting Images of "Our Wars"', s. 450–453.

75. Se t.ex. Jan Lofström, 'Om restitutioner', *Historisk tidskrift för Finland* 90:1 (2005), s. 123–142.

76. Karlsson, 'Historiedidaktik', s. 62–64.

Minnet av lottorna uppfyllde i 1990-talets Finland samma funktioner som manliga krigshjältars minne som analyserats av den kanadensiske historikern Mark Moss: de förkroppsligade myter som medborgarna behövde för att konstruera sig en mental bild av nationen. Hjältar och hjältemyter tjänar enligt Moss till att släta över det förflutnas motsägelsefullhet som kunde leda till tvekan om dess budskap.⁷⁷ Minnet av andra världskriget var på många sätt traumatiskt och besvärligt i Finland: ett förlorat krig med stora materiella och mänskliga förluster, utkämpat i en allians med ett ondskefullt imperium, vilket resulterade i en vasallstatus under ett annat ondskefullt imperium. Myterna om inte bara de hjältemodiga finska soldaterna utan också de starka, plikttrogna, modiga och kärleksfulla lottorna var som balsam för det nationella historiemedvetandet.

En tredje funktion av det återuppväckta minnet av Lotta Svärd var mer konkret handlings- och samtidsorienterad. Det handlade om att ideologiskt legitimera – eller göra motstånd mot – ökad jämställdhet och ett starkt militärt försvar. Berättelsen om lottorna innehöll inte bara ett budskap om det förflutna och om finländsk identitet, utan också om vad finländare – specifikt här finländska kvinnor – hade för egenskaper och vad de var kapabla till även i samtiden och i framtiden. Som Ulla-Maija Peltonen och Ilona Kempainen påpekat, lyfter berättelser om hjältar fram handlingar och distinkta egenskaper vi värderar och vill identifiera oss med som grupp eller nation.⁷⁸ De partipolitiska grupper som stödde frivillig värnplikt för kvinnor i riksdagsdebatten 1994–1995 hänvisade till lottorna som positiva historiska förbilder för en ny och militariserad – eller remilitariserad – kvinnlighet. De som motsatte sig reformen hänvisade till samma lottor som positiva förebilder för en kvinnlighet som även framöver kunde bidra till nationens trygghet utan att militariseras på samma sätt som männen. Historiebruket i debatten om kvinnor och försvar handlade alltså inte enbart om förståelsen av det förflutna och dess identitetsgrundande funktioner. Det riktade sig också mot de dagsaktuella och framtida frågorna om försvarets genusarbetsdelning och villkoren för kvinnors medborgarskap.

77. Mark Moss, *Manliness and Militarism. Educating Young Boys in Ontario for War* (Toronto 2001), s. 53.

78. Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kempainen, 'Muuttuva Sankaruus', Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kempainen (toim.), *Kirjotuksia sankaruudesta* (Helsinki 2007), s. 9, 11.